

Henri de Montety

JEAN DE PANGE ÉS MAGYARORSZÁG

„A Tegnapok nagykövete a Holnap világában”¹

Jean de Pange (1881–1957), újságíró, történész, lotaringiai nemes a határok embere volt. Átjárt rajtuk, megszegte őket, szüntelenül kitágításukon vagy eltörlésükön fáradozott. Ez alól csupán egyetlen kivételt ismert: a szent misztérium határát tiszteletben tartotta, esetenként pedig tanulmányozta mint történész. A föderalizmusa iránt megnyilvánuló jelenkori érdeklődésnek magyar gyökerei is vannak.

Ami a kortársait illeti, makacsul gyanakodott a jobboldalra („ezek az intrikusok által vezetett állítólagos konzervatívok”), de a baloldali emberek „bohém kinézete” is zavarta. Röviden: idegenül mozgott a demokrácia világában. Mindez azonban nem gátolta abban, hogy különféle politikai eszméket hirdessen, melyek lényegében a kereszténységen és a föderalista eszmén alapultak. „Alapjában véve legitimista vagyok – mondta –, csakis ez magyarázza politikai megnyilvánulásaimat. Erkölcse van szükségem, olyan jogra, amely felette áll a nemzeti érdekeknek. És lehet ez más, mint a legitimizmus [...], a vallásos megszentelés?”² Hüen önmagához, annak a szellemiségnek a keresésére indult, amelyre az új arisztokráciát építeni kellene. Bár saját javai igen gyatra kezelőjének bizonyult, egy időben úgy gondolta, hogy az új elitet majd a nemzetek feletti kapitalizmus fogja kitermelni. Hamar kiábrándult azonban, látva a rendszer igazságtalanságát és az igazi értékekkel szembeni közömbösségét.³ Ezt követően a figyelme – ingadozva a korporatizmus és a szindikalizmus között – a munka védelme felé fordult. Ami a saját sorsát illeti, egyszer az újságírói karrier vonzotta, és az, hogy nagytekintélyű publicistává váljon, másszor pedig a karrierizmus teljes megvetése kerekedett felül benne. Egyébként bizonyos elvontság jellemezte a személyét illető ügyek kezelésében, és ez lehetővé tette számára, hogy egymásnak ellentmondó dolgokat is jól összeegyeztessen magában. E tulajdonságának köszönhetően tudta elviselni azt is, amikor a Gestapo 1941-ben bebörtönözte. Ennek a ténynek a jelentőségét és szomorú valóságosságát egyetlen megjegyzéssel képes volt felülírni, amikor is kijelentette, hogy „nincs itt semmi keresnivalóm”.⁴ Erős képzelőerejéhez az igazság iránti szenvedélye párosult, ha pedig ennek a súlya túlságosan nyomasztotta, megkönnyebbülést a múlt kutatásában keresett. A „Tegnapok nagykövete volt a Holnap világában”, hiszen a Mában nem érezte otthonosan

¹ Pierre de BOISDEFRE: *Sa carrière et sa vie = Hommage à Jean de Pange (Recueils de conférence prononcés le 10 fév. 1958)*, Grasset, Paris, 1959, 106.

² *Journal intime de Jean de Pange* [I. 1927–30, 1964; II. 1931–33, 1967; III. 1934–36, 1970; IV. 1937–1939, 1975], Grasset, Paris, 1933. szept. 24.

³ *Uo.*, 1930. márc. 4.; 1933. dec. 30.

⁴ Jean de PANGE: *Mes prisons*, Desclée de Brouwer, Paris, 1945, 59 (au 16 mai 1941).

magát. Szellemi tevékenysége két fő téma köré szerveződött: a föderalizmus és a nemzetiségi elv kérdése volt az egyik, a másikat a királyi szentség jelentette számára.

A monarchia mint metafizika

Jean de Pange sajnálkozva szemlélte az ember „természetfelettihez fűződő viszonyának” állandó gyengülését a történelem folyamán, és a reneszánszot úgy jellemezte, mintha egy „halott civilizációval oltottak volna be egy életnedvvel teli, fiatal fatörzset”.⁵ És vajon melyik intézmény testesítené meg jobban a középkor szellemiségét, mint a királyi szentsége? Pange szerint az ember, mint szabad és büszke lény, egyedül csak az Istennek való engedelmséget fogadta el. A királyt felszentelése azonban isteni hatalommal ruházta fel, ebből eredően felhatalmazást nyert arra, hogy mindenki más neki engedelmeskedjen.⁶ Jean de Pange azon igyekezett, hogy ezt a gondolatot összeegyeztesse a modern világgal. Ennek érdekében foglalkozott a személyiség fogalmával. Miért ne lehetne felszentelni „jogi személyiségeket”? Egy szakszervezetet vagy akár egy nemzetet?⁷ A felkent jogi személyek együttese formálhatná később azt az új arisztokráciát, amelynek kialakulását szívből óhajtotta.

Minden arisztokrata érték modellje és paradigmája Jeanne d'Arc volt. Az ő alakjával egyben a másik olyan témát is érintjük, amely szenvedélyesen foglalkoztatta Jean de Pangeot: nevezetesen a nacionalizmus elleni harcot. A nemzeti szent teljesen eretneknek számító felfogása mellett a következőképpen érvelt: „Óriási történelmi tévedés Jeanne d'Arcot megtenni a harcos nacionalizmus (*nationalitarisme*) előfutárának.” Ő ugyanis elsősorban lotaringiai volt, vagyis a Rajna-mente vidékéig terjedő széles térség szülötte, ahol úgy voltak hűségesek a francia királyhoz, hogy közben nem tartoztak neki engedelmséggel. 1429-ben Franciaországnak többé nem volt királya, és Isten, bár Jeanne „birodalmi” származású volt, mégis őt küldte, hogy „a királyi vérből” megoldódjék a trónutódlás. Jean de Pange éppen ezért állította azt, hogy az orleans-i szűz nem Franciaország, hanem a királyság szentje. Jeanne d'Arcnak ez a denacionalizálása persze nem volt mindenkinek ínyére, különösen a nacionalista és monarchista jobboldalnak nem tetszett. Ezzel kapcsolatban elég csak arra utalni, hogy 1934 májusában például azt lehetett olvasni a royalista napilapban, az Action Française-ben, hogy Jean de Pange koponyája olyan, mint „egy kupola az Invalidusok palotáján, vagy a hamis gondolatok Pantheonjának tetején”⁸ (vagyis nagyon előkelő, de üres vagy zavaros).

⁵ *Journal*, 1930. jan. 17.

⁶ Lásd Jean GUTTON: *L'idée de sacre = Hommage...*, 77.

⁷ *Journal*, 1928. aug. 29.

⁸ *Uo.*, 1934. máj. 9.

Az első kapcsolatok Magyarországgal, Németországról és a föderalizmusról

Jean de Pange 1929-ben fedezte fel Magyarországot. A párizsi magyar követtől, Villani Frigyesztől szerzett tudomást a magyar felsőház korporatív jellegéről csakúgy, mint azokról a törekvésekről, melyek a királyság restaurációját célozták.⁹ A fiatal reimsi ügyvéd-től, Georges Roux-tól, akivel Elzász kapcsán találkozott, hallhatott a magyar szellemiség jellemzőiről, amit az monarchikusnak, arisztokratikusnak és parasztinak minősített, de Roux megismerette vele a Duna-menti Európa föderalista átalakítására vonatkozó terveit is.¹⁰ Korporáció, monarchia, arisztokrácia, föderáció – mennyire csábítónak tűnhetett mindez Pange gróf számára! Másfelől, Nyugat-Európában azok az ideálok, amikben hitt, a szeme előtt foszlottak szét, egyik a másik után: Elzász autonómiája már nem volt több, mint egy illúzió keserű emléke, akárcsak a Saar- és a Rajna-vidéké. Érdeklődésének egy része ezért fordult Közép-Európa felé, amit akár egyfajta visszatalálásnak is tekinthetünk, hiszen gyermekkorát az osztrák fővárosban töltötte. A térséghez való közeledését ezt követően Khuen-Héderváry Sándor, Magyarország újabb párizsi követének társaságában folytatta, akivel gyakran találkozott az *Union pour la vérité*¹¹ összejövetelein. Ezt a megfontolt, de az új dolgok iránt érdeklődő urak számára létrehozott vitaklubot olyan nonkonformista fiatalok is látogatták, mint Roux és barátai.¹² 1934-ben Jean de Pange elfogadta a felkérését első cikke megírására a kitűnő, Balogh József által szerkesztett *Nouvelle Revue de Hongrie* (NRH) számára, amely cikk egyébként egy francia–német kapcsolatokról szóló vitához kapcsolódott.¹³ Tézise itt már ugyanaz volt, mint amit részletesebben a háború után fejt majd ki az *Histoire de l'Allemagne depuis la Révolution française (Németország története a francia forradalomtól, 1947)* című könyvében. E szerint a német eltévelyedés a francia eredetű nacionalizmus, illetve a német filológia és jogtudomány szerencsétlen találkozásának köszönhető. Ennek szintéziséből született az a gondolat, mely szerint a nyelvi határoknak szükségképpen egybe kell esniük az államhatárokkal.¹⁴ Ezért a nézetéért mind a francia nacionalisták, mind a németek oldaláról támadások érték. A francia–magyar barátság egyik régi hívétől, Aldo Damitól azért is bírálatot kapott, amiért összekeverte a „nyelvet” és a „fajt” a német terjeszkedésről szóló elemzésében. Dami szerint az azonos nyelvet beszélőknek egyazon állam kebelében való tömörülése dicsérendő célkitűzés és összeegyeztethető az olyan politikai formációkkal, amelyek federált egységek-ből állnak (épp akkor készített egy Rothermere-éhez hasonló térképet a magyar revízió számára, ami egyébként vegyes érzelmeket váltott ki magyar barátai körében). Dami azt is Pange szemére vetette, hogy elítéli a nemzetiségi elvet, azt követően, hogy Franciaország azt már a végtelenségig kihasználta (egész történelme folyamán, illetve Elzász visszaszerzéséhez).¹⁵

⁹ *Uo.*, 1929. jan. 2.

¹⁰ *Uo.*, 1929. okt. 21.

¹¹ *Uo.*, 1935. ápr. 3.

¹² Lásd Nicolas KESSLER: *Histoire politique de la Jeune droite (1929–1942). Une révolution conservatrice à la française*, L'Harmattan, Paris, 2001, 219.

¹³ *Journal*, 1934. aug. 21.

¹⁴ Jean de PANGE: *Les relations franco-hongroises*, Nouvelle Revue de Hongrie [a továbbiakban: NRH] 1934. október, 219–220.

¹⁵ Dami levele Balogh Józsefhez, 1935. máj. 23., OSZK Kézirattár (OSZKK) Balogh-fond, 1/711.

Egy évvel később Jean de Pange otthonában fogadta Balogh Józsefet,¹⁶ a Nouvelle Revue de Hongrie főszerkesztőjét, aki rendszeresen utazott Párizsba, hogy szerzőket vadásszon lapja számára. Ennek eredménye egy újabb cikk lett, amely 1935 májusában jelent meg *Föderalizmus és nemzetiségi elv* címmel.¹⁷ Itt a német nemzeti érzés és rasszizmus történeti rétegeinek elemzését nyújtja, leírva azt a folyamatot, ahogy az élő kultúra, a *Volkstum* lassanként előbb a *Volksgeist*nek lett megfeleltetve, majd végül magával a *Volk*kal azonosították. Hangsúlyoznunk kell, hogy Jean de Pange már hosszú ideje megbocsátotta a magyaroknak Németországhoz való közeledésüket, hiszen ő maga is táplálta a reményt, hogy életre keltheti képzelete ideális Németországát, Goethe és a középkori lovagi énekek egyfajta keverékét. Közép-Európa jövőjét illetően vegyes érzései voltak. Egyfelől látnia kellett a térség újrászervezésére irányuló kísérletek kudarcát, és sajnálkozását fejezte ki amiatt is, hogy Franciaország képtelen elfogadtatni elképzeléseit térségbeli kisebb szövetségeseivel.¹⁸ Másfelől, Szent István *Intelmei*, melyet épp akkor fedezett fel, és idézett is cikkében a soknyelvű ország erejéről, mégis reménykedésre adott okot számára („Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő”).

Közép Európa spirituális és történelmi alapjainak nyomában, a határ fogalma

1938-ban egy újabb, harmadik szakasz kezdődött Jean de Pange és Magyarország kapcsolatainak történetében. Miután megtapasztalta, hogy a politikai vita a térség újrászervezéséről zsákutcába jutott, olyan történelmi és spirituális referenciák felkutatásába kezdett, amelyekre építve Közép-Európát szilárdabb alapokra lehetne helyezni. Éppen ebben az évben jelent meg az angol király felkenési szertartásáról szóló tanulmánya (*Comment se fait un roi? [Hogyan lesz egy király?]*). Balogh kapva kapott az alkalmon, és azt tanácsolta neki, hogy tanulmányozza a Szent István koronájával kapcsolatos eszméket.¹⁹ Pange élénken érdeklődött a téma iránt. Miközben elmerült a korona misztikus jelentésének tanulmányozásában, először a határfogalomról jelentetett meg egy cikket.²⁰ Az 1937 decemberében közölt írásban a fogalom történelmi fejlődésének három szakaszát különítette el. Először is, a középkori határok nem vonalszerűek, inkább „rojtos szegélyekhez” hasonlítottak, spirituális jellegűek voltak és a hűségen alapultak. Pange itt elméletileg is megalapozta eredeti felvetését Jeanne d’Arcról, aki a Német-római Birodalom területén született, de fellépésében a Franciaország királya (főként a királyság elve) iránti hűsége vezérelte, és hasonló módon foglalkozott Elzász sajátos esetével, ahol a francia király és számos más francia földesúr egyben birodalmi hercegnek minősült. Később a francia forradalom kivégezte a királyt és véglegesen bekebelezte Elzászt. A határok valódi testet öltöttek, és működési elvük a határ menti lakosságra kényszerített en-

¹⁶ Balogh levele de Pange-hoz, 1935. márc. 21., OSZKK Balogh-fond, 1/2483. (Vö. *Journal*, 1935. márc. 10.)

¹⁷ Jean de PANGE: *Fédéralisme et principes des nationalités*, NRH 1935. május, 458–466.

¹⁸ *Journal*, 1936. aug. 23.

¹⁹ Balogh levele Pange-nak, 1937. júl. 7., OSZKK Balogh-fond, 1/2483.

²⁰ Jean de PANGE: *Qu’est-ce qu’une frontière? La frontière franco-allemande*, NRH 1937. december, 483–491.

gedelmesség lett. Végül a harmadik szakasz a Népszövetséggel kezdődött meg, amikor a nemzeti kisebbségek védelemben részesülnének. Ez a korszak az *autonómia* elvén alapul.

A várakozásokkal ellentétben 1938 elején, amikor úgy tűnhetett, hogy a Szent Korona témájában folytatott kutatásai révén mind közelebb kerül a magyar ügyhöz, Jean de Pange gondolkodásában magyar szempontból tekintve nyugtalanító jelek kezdtek mutatkozni. Független véleményalkotása zavart okozott. Így például makacsul visszautasította, hogy figyelembe vegye azt a Németországgal szembeni előzékenységet, amelyet a magyar fél szükségesnek vélt. Ez még az NRH kenetteljes párizsi tudósítójának is gondot okozott.²¹ Ami Baloghot illeti, nem tudta felfogni, hogy egy „ilyen művelt és intelligens szellem” ne legyen képes tudomásul venni Magyarország kényes helyzetét.²² Attól félt, hogy megharagítja a franciákat, a németeket, a magyarokat, sőt még a cseheket is. Ennek elkerülése érdekében küldte hozzá Rónai András földrajzost, hogy „ellenőrizze” munkásságát.²³

A magyar koronától a Habsburg-birodalomig (1938–39)

A fiatal szakember 1938-ban egy júliusi reggelen kilenc órakor jelentkezett Pange-nál. A tételes ellenőrzés helyett tartott egy igen kurucos előadást, amelyből Pange azt a számára lesújtó felfedezést tette, hogy a magyarok saját maguk is kikiáltották függetlenségüket és a köztársaságot 1918 novemberében.²⁴ Nem sokkal ezt követően Pange fel is tárt Baloghnak megrökönyödését. Megírta neki, hogy Rónai szerint „a szeparatizmus legalább olyan totális volt Magyarországon, mint az utódállamokban”. És mégis, folytatta, nem Magyarország az, amelynek a leginkább érdekében állt, hogy javasolja a Habsburgoknak a dualizmus átalakítását egy dunai konföderációvá?²⁵ Felindulása olyan mértékű volt, hogy felmerült benne, felkeresi Károlyi Mihályt és közvetlenül tőle tájékozódik. Balogh József feltehetően leforrázva érezhette magát e sorok olvasásakor. Kérdés egyébként, hogy mennyire mérte fel a katasztrófa mértékét. Válasz gyanánt azonban azt javasolta Pange-nak, hogy pihenje ki magát, és arról tájékoztatta, hogy a közeljövőben alkalma lesz találkozni egy másik magyar értelmiséggel, a szegedi egyetem tanárával, Zolnai Bélával.²⁶ Szeptember 2-án Pange és Zolnai együtt vacsorázott a Zürichi-tó partján. A beszélgetés természetesen IV. Károly 1918-ban játszott szerepéről folyt. Elődjéhez képest kevésbé nyersen, de talán zavarosabban is, Zolnai azt magyarázta, hogy Magyarországot kevésbé csonkították volna meg, ha a háború végén a császár a magyar seregek élére állt volna; ezzel szemben Károlyi feloszlatta a hadsereget.²⁷ Ebben a változatban (amely labancosabb volt) legalább lehetőségként felmerült a közös érdek léte-

²¹ Develle levele Baloghnak, 1938. jún. 8. OSZKK Balogh-fond, 1/801.

²² Balogh levele Develle-nek, 1938. jún. 10., Uo.

²³ Balogh levele Develle-nek, 1938. júl. 12., Uo.

²⁴ *Journal*, [1938.] júl. 9.

²⁵ Pange levele Baloghnak, 1938. júl. 23., OSZKK Balogh-fond, 1/2483.

²⁶ Balogh levele Pange-nak, 1938. júl. 27., Uo.

²⁷ *Journal*, 1938. szept. 2.

zése a császár és Magyarország között. Jean de Pange mindenesetre elhatározta, hogy Károlyihoz fordul további információkért. Októberben Károlyi egy hosszú, önmagát igazoló diskurzussal hozakodott elő, amiből Pange egyszerű és kategorikus következtetésre jutott: „Károlyi most gyökértelen. A fia az angol, a lánya a francia állampolgárságot veszi fel.”²⁸ A volt magyar elnök családi sorsa politikája kudarcának tükörképe volt: mindkettőt túlzásig vitt elvontság jellemezte. Egy függetlenségért foggal-körömmel küzdő Magyarország képe még mélyebben beivódott a francia lelkébe, amikor elolvasta Károlyi emlékiratait, melyben megismerkedett „azzal a nemességgel, amely 1848-ban felkelt a Habsburgok ellen”.²⁹ Nos, 1937 után mind gyakrabban feltűnt a naplójában Ottó neve, bár a főhercegnél az első látogatására csak 1939-ben került sor.

Eközben Balogh József a megkezdett irányban ügyködött tovább. Mivel a gróf „meglehetősen zavaros és homályos gondolatai és okfejtései” számára „több kellemetlenséget, mint örömet” szereztek, úgy döntött, ezúttal Pange-ot Khuen-Héderváryhoz irányítja „felvilágosításért”. „Egyébként az a benyomásom – mondta –, hogy de Pange úr ambiciózus, és ég a vágytól, hogy megismerkedhessen a követtel.”³⁰ A ténybeli tévedés egyértelmű: Pange azóta ismerte Khuen-Héderváryt, amióta az 1934-ben elfoglalta hivatalát. A tévedéshez járult egyfajta társadalmi tájékozatlanság is: a két embernek társadalmi helyzetükből eredően is ismerniük kellett egymást. Végül tegyük fel, hogy Balogh tévedésének pszichológiai oldala is volt, miszerint Pange-ról feltételezte, karrierje érdekében fontosnak tartotta a magyar diplomata megismerését, éppen akkor, amikor egyre mélyebben kezdte átértékelni gondolatait Közép-Európáról és főként Magyarországról. Pange közben tovább tájékozódott, és André Tardieu-höz fordult, aki a béketárgyalások egyik résztvevője volt. Tardieu-től kérdéseire azt a választ kapta, hogy a Monarchiát 1919-re már feldarabolták különböző, 1915 óta kötött szerződések sorában, és már nem lehetett egy átalakítással megmenteni.³¹ Jean de Pange Tardieu válaszlevelét továbbította Balognak, hozzáfűzve, hogy azzal nem ért egyet³² (ami 1919 történéseit illeti, általánosan elfogadott, hogy a Monarchia sorsa ekkorra már valójában meg volt pecsételve, de a szövetségesek csak igen későn mondták ki a halálos ítéletét, körülbelül az 1918-as év közepén).

Azt követően tehát, hogy elcsábította a magyar Szentkorona-tan, Pange gróf érdeklődése 1938-ban újabb irányt vett, és egyre inkább a Habsburg-monarchia problematikája felé fordult. Ennek a fordulatnak a háttereként – ha nem egyenesen okaként – felhozhatjuk Rónai ügyetlenségét, Zolnai érveinek elégtelenségét, Balogh figyelmetlenségét. Ugyanakkor nem szabad azt sem elfelejteni, hogy Pange e fordulattal bizonyos értelemben visszatért a gyökerekhez, fiatalsága szeretett bécsi emlékeihez.

²⁸ Uo., 1938. okt. 2.

²⁹ Uo., 1938. okt. 4.

³⁰ Balogh levele Develle-hez, 1938. okt. 29., OSZKK Balogh-fond, 1/801.

³¹ Tardieu levele Pange-hoz, 1939. jan. 27., OSZKK Balogh-fond, 1/2483.

³² Pange levele Balognak, 1939. ápr. 1., Uo.

Át lehetett volna-e alakítani az Osztrák–Magyar Monarchiát?

Pange a következő év elején ismerkedett meg Ottó főherceggel: „szép komoly, és intelligens tekintete van ennek a 27 éves fiatalembernek, az a fajta herceg, akit a balsors szentel fel”. A fiatal főherceg egyébként bízott szerencsecsillagában, és abban a lehetőségben, hogy „ötszáz eltökélt emberrel” meg lehet dönteni a rendszert. A találkozó egy órát tartott.³³ Nem sokkal később Jean de Pange javasolt egy cikket az NRH-nak az Osztrák–Magyar Monarchia szétDarabolásáról.³⁴ Balogh ismét csak nem figyelt fel a nézőpont megváltozására (hacsak nem ez volt éppen a „zavarának” az oka, nem találva a módját a visszautasításnak). Az aktuális események szintjén Pange máskülönben továbbra is szimpátiával viseltetett a magyarok iránt, üdvözölte például a kárpátaljai bevonulást, amelynek következtében újra létrejött a közös magyar–lengyel határ.³⁵ Balogh a nemzetközi helyzet kaotikusságára hivatkozva mindenesetre a cikk megjelentetésének elhalasztása mellett döntött.³⁶ Ezzel persze kockáztatta a publicista haragját, aki valóban dühbe is jött emiatt. Úgy téve, mintha nem ismerné a nézeteltérés természetét vagy mélységét, Pange azt kérte, jelezzék neki szövegének az esetleges „tendenciózus megállapításait”, hogy visszavonhassa azokat. Egyben keserű figyelmeztetést is megfogalmazott: „Nagyon sajnálnám, ha így érne véget az együttműködésem az NRH-val. A lap olyan nemzetek feletti szellemiséget képviselt, ami számomra nagyon kedves volt.”³⁷ Válaszában Balogh barátja türelmét és megértését kérte, kijelentve, hogy a cikk kiváló, és „úgy kell megjelennie, ahogy van, vagy egyáltalán meg se jelenjen”.³⁸ Végül az írás megjelent,³⁹ de váratlan módon nem mérsékelten labanc fejtegetésként értelmezték (amely az NRH számára elfogadott, sőt támogatott álláspont volt), hanem a magyar függetlenségi eszme ellentmondást nem tűrő történelmi és ontológiai bírálataként. Részletezzük a gondolatmenetét. Jean de Pange azzal kezdte, hogy a franciák szemére vetette 1914 előtti politikai vakságukat, amiért nem tudtak támogatást nyújtani a Monarchián belüli frankofil csoportoknak (kérdés azonban, hogy azok nem voltak-e gyakran egyúttal szlavofilek is). Pange szerint mindenesetre Olaszországgal és Németországgal együtt Franciaország ugyanúgy osztozott a Monarchia felbomlása miatti felelősségben, akiknek a hajthatatlansága a katasztrófát előidézte. A másik bűnös Károlyi, aki már a belgrádi találkozón is múlt időben beszélt a Monarchiáról. Röviden, ahhoz, hogy ezt a régiót megóvják a teljes széteséstől, már 1918-ban egy olyan tehetséges kormányzót kellett volna a szövetségesek nevében kiküldeni, mint amilyen Lyautey marsall volt.⁴⁰

³³ *Journal*, [1939.] febr. 11.

³⁴ Develle levele Pange-nak, 1939. febr. 21., OSZKK Balogh-fond, 1/2483.

³⁵ *Journal*, [1939.] márc. 15.

³⁶ Balogh levele Pange-nak, 1939. ápr. 15., OSZKK Balogh-fond, 1/2483.

³⁷ Pange levele Baloghnak, 1939. ápr. 18., Uo.

³⁸ Balogh levele Pange-nak, 1939. ápr. 21., Uo.

³⁹ Jean de PANGE: *Pouvait-on transformer l'Autriche-Hongrie sans la détruire?*, NRH 1939. július, 15–21.

⁴⁰ Hubert Lyautey (1854–1934) royalista katonatiszt, Marokkó korábbi főkormányzója, sikerei miatt általános elismertségnek örvendett, de politikai nézetei miatt a két világháború közti francia államigazgatásban csak kisebb pozíciókat töltött be; az általa szervezett vitakör halálát követően is fennmaradt.

A szövegben semmi sem különböztette meg a magyarokat a dunai térség más népeitől. Nincs egyetlen utalás sem Szent István királyságára. Pange idézte Palackýt, Kossuthot, Popovicit, de saját terve jóval közelebb állt Popovicéhoz, mint Kossuthéhoz (akinek a dunai konföderációra vonatkozó elképzelése kizárta Ausztriát, erről azonban Jean de Pange, úgy tűnik, nem vett tudomást). A cikk a következő sorokkal ért véget: „A Habsburgok iránti gyűlölet kényelmes ürügyül szolgált, és képes volt szebb színben feltüntetni a kálvinista demokráciákat. A valóságban meghatározó elem azonban a vidékiek felébredő irigysége volt, amit a bécsi kultúra, Bécs szellemisége ébresztett, mindaz a nagyság és nemesség, ami a dunai metropolis névéhez fűződik. Ez az a bűn, amit elkövettek a Szellemmel szemben, az egyetlen, amire nem lesz soha bocsánat.” Micsoda vád. Igen, a cikk alapján semmi sem jogosít fel arra, hogy a „vidékiek sorába, akiknek felkeltették az irigységét”, a „szellem elleni bűn” elkövetői közé ne soroljuk a magyarokat is ugyanúgy, mint a cseheket, szerbeket, románokat, olaszokat... Épp ellenkezőleg (lásd a „kálvinista demokrácia” kifejezést). Nem mehetünk el szó nélkül e túlságosan szigorú bírálattal mellett, meg kell keresnünk az okait. Ez az ember nem olyan volt, aki hagyná, hogy csupán a keserűség vezesse, vagy hogy teljesen átengedje magát az osztrák fővárosban eltöltött gyermekévei iránt érzett nosztalgiájának. Úgy látszik azonban, hogy a magyar kultúrát periférikus helyzetűnek sorolta vissza. A többszázados állami lét felidézésétől eltekintve, szigorúan csupán a kultúra területén maradván, miként de Pange gróf is bevallotta, ez a vád különösen alaptalannak tűnik. Vegyük figyelembe például a zenét. A „szellemi” élet e téren Bécsben valóban gazdag és változatos volt, de nem volt mentes a frivolságtól sem (Richard Strauss, olyan profetikus hangvételű darabok szerzője, mint a *Salome*, a bécsiek igényeinek kielégítésére, megrendelésre megkomponálta a *Rózsalovagot*). Magyarország feltételezett „provincializmusát” illetően, ami megakadályozta volna abban, hogy elérje a „nagyságból és nemességből” álló egyetemes szellemiséget, emeljük ki, hogy itt a lakosság olyan folklórral élt szimbiózisban, amelynek összetettsége megihlette Bartók Bélát (hogy csak az ő nevét idézzük). Ezért legalább is árnyalni kellene Jean de Pange állítását. Miért hát ez a szigorúság? A magyarázat, úgy tűnik, valójában nem a kultúrával, hanem a politikai morállal áll összefüggésben. Azzal ugyanis, hogy 1918-ban megfosztották trónjától uralkodójukat, a magyarok merényletet követtek el a legitimitás elvével szemben, ami de Pange gróf számára a világon a legkedvesebb volt. Ezt nem bocsátotta meg nekik. Teljes őszinteséggel csatlakozott a magyar Szent Koronába vetett hitükhöz, ami megfelelt a királyi szentség iránti rajongásának. De még a Lotharingiai-ház (azaz a Habsburgok) iránt érzett ösztönös hűségén is túl, nemcsak hajlíthatatlan katolikus (lásd a „kálvinista demokráciák” gyalázását), de főként és Jeanne d’Arc ellenére, mindenekelőtt mélyen francia maradt a királyi legitimitásról vallott dinasztikus elképzelései tekintetében. Ezeket az elképzeléseit éppen a Köztársaság védőszárnyai alatt tudta fenntartani és ápolni. Jean de Pange nézetei bizonyos értelemben a francia identitás gazdagságát és ellentmondásait egyszerre jelenítik meg, minden értékükkel és korlátaikkal együtt.

Máskülönben, ahogy az Ottó főherceggel történt találkozása elősegítette szimpátiájának „osztrák” irányba fordulását, a magyaroktól való eltávolodását úgy erősítette vagy

könnyítette meg, hogy az utóbbiak elutasították az együttműködést azzal a főhercegi akadémiaival, amelyet Ottó kísérelt meg létrehozni Párizsban a közép-európai náciellenes emigránsokkal, és amely vállalkozásban de Pange gróf is részt vállalt (Khuen-Héderváry azt hangsúlyozta, hogy Magyarország szabad és önálló, így nincs emigrációja!).⁴¹ Mindkét esetben konkrét események kísérték a hosszú ideje érlelődő gondolatok menetét.

Ausztria szolgálatában

Ettől kezdve, a háború kitörése után Jean de Pange mindenekelőtt Ausztriának szentelte magát. A Habsburg Akadémia létrehozásához nyújtott segítségével kívül rádióadásokat készített osztrák hallgatóság számára (e ténykedései miatt börtönözte be hat hónapra a Gestapo 1941-ben).⁴² Különböző geopolitikai elképzelések foglalkoztatták, így például a francia–angol unió, amelynek végső célja egy konföderációk federációjaként újraépített Európa lett volna.⁴³

Balogh Józsefnek egy 1939. december 11. és 22. közötti párizsi látogatása alkalmat adott arra, hogy Jean de Pange újból Magyarországról értekezzen.⁴⁴ A Grand Hotelben adott ebédjén Balogh kijelentette hallgatóságának, hogy Magyarország szimpatizál a szövetségesekkel, és Ottó főhercegnek jók a kilátásai, mivel „a jövő embere” Bethlen, akinek ismert volt liberális-konzervatív programja. Ezen az ebéden megfogalmazódott egy javaslat is, nevezetesen, hogy jöjjön létre egy francia szakértőkből álló bizottság a Duna-medence átszervezését célzó tervek tanulmányozására.⁴⁵ De vajon Magyarország ügyével már csak az üres szavak szintjén foglalkozott? Az ebédet követően Jean de Pange mindenesetre rögtön a külügyminisztériumba sietett, hogy az Österreichische Post ügyében tárgyaljon az európai ügyek felelősével (*directeur Europe*). Két nappal később osztrák szocialisták delegációját fogadta.⁴⁶ Vagyis: cselekedett. Magyarországról azonban igen keveset olvashatunk naplójában 1939 decemberét követően.

Közép-Európában két olyan szellemi hivatkozási pontról beszéltünk, amelyek alapul szolgálhattak a térség föderalista átszervezéséhez: az egyik a Habsburg-monarchia, a másik Szent István koronája. Jean de Pange gróf pályája azt mutatja, hogy a két modell között inkább konkurencia volt, mint komplementaritás. Talán a bőség zavaráról is beszélhetünk. Az első modell előnye, hogy a közelmúltig történelmi létezése volt, míg a második hosszú ideje már az álmok világához tartozott. Jól ismert, hogy a magyar függetlenségpártiak és az osztrák dinasztia hívei közötti küzdelem, a kurucok és a labancok versengése mennyire meghatározta Magyarország történelmét. A Szent Korona termé-

⁴¹ *Journal*, 1939. okt. 9.

⁴² PANGE: *Mes prisons*, 15–53 (*Avec les émigrés* fejezet) és másutt.

⁴³ *Journal*, 1939. okt. 6. Ez kiváltotta az Action française méltatlankodását (Maurras: „meg kell-e szünnöm franciának lenni ahhoz, hogy francia-britte váljak?”, idézi PANGE: *Mes prisons*, 167).

⁴⁴ A NRH Titkárságának levele Pange-hoz, 1939. dec. 11., OSZKK Balogh-fond, 1/2483.

⁴⁵ *Journal*, 1939. dec. 21.

⁴⁶ *Uo.*, 1939. dec. 21. és 1939. dec. 23.

szetesen nem egyedül a függetlenségié. Most, amikor Európában időszerűek a nemzetek feletti elképzelések, a történetírás nem hanyagolhatja el az egyik hivatkozási pontot (a magyar koronát) a másik (a Habsburg-monarchia) érdekében. Annál is inkább, mivel – ahogy Jean de Pange kapcsán is láthattuk, bár gondolatait nem kísértük teljesen végig, és bizonyára nem használtuk fel az összes szükséges adatot – a problémakör igen tág, és olyan jelentős szellemi, kulturális vonatkozásai vannak, amelyek változatlanul léteznek.

(Czoch Gábor fordítása)

Sukošan